

ÁCS MARGIT

SEBZETT CSALÁDOK GYERMEKEI

NÁDAS PÉTER: VILÁGLÓ RÉSZLETEK I-II. JELENKOR, 2017.

VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ: VÁSÁRTÉR, MAGYAR NAPLÓ, 2018.

I.

Nádas Péter nagyszabású művének műfaját nehéz lenne egyértelműen meghatározni. Emlékirat? Dokumentum- és kulcsregény? Egy befejezetlen önéletrajz családörténeti szakasza? Jól érzékelhető az olvasó számára, hogy az író tudatosan elkerüli a prózaírás formai sémáit, mindent, ami reguláris műfajokhoz kötődik. Az ezerkétszáz oldalnyi szöveget egyetlen fejezet cím, oldaltörés, üres sor sem szakítja meg, mert a fejezetekre bontás nyilvánvalóan mesterséges beavatkozás volna az emlékek és kommentárok fonadékába, a meditáció spontaneitásába, a nyers igazmondásba. A nyomtatott szövegnek a lehető legtermészetesebben kellett rögzítenie azt a folyamatot, amely az ember fejében végbemegy, amikor hagyja, hogy feltámadjanak emlékei, birtokba vegyék agyát. Esemény-töredékek sorakoznak fel, amelyek az elbeszélő számára töredék voltukban is tökéletes alkotórészei a világ-egésznek, a visszafelé és előre megnyitott időnek, az életének. Az asszociációk, amelyek óhatatlanul felbukkannak e végtelenített meditáció során, és egymásnak adják át a tudat terét, ugyancsak töredékesek, s közéjük illeszkednek azok az utólagos konkrét információk, amelyekhez a felidézett események jelenidejéhez képest sokkal később, esetleg éppen e könyvhöz végzett kutatások, emlékiratok, jegyzőkönyvek, hivatali akták, levelek tanulmányozása révén jutott a szerző. Ezek az ismeretek is ott sodródnak a látvány-, szag- és szó-emlékek között, az egykori felismerések, sérelmek, hiányérzetek, haragok forgatagában. A váltás a töredékek – a könyv címének szóhasználatával: a *részletek* – között sokszor oly sima, oly hangsúlytalan, hogy egyetlen bekezdésen belül lépünk át a másik időbe, más helyszínre, más emberek közé. A váltás azonban, éppen látszólagos szenvtelen-ségével, nemegyszer az elbeszélte történet tragikumával szembesít. Ártatlan családi jelenetek leírása, vagy elvont eszme-futtatás közepette valame-

lyik szereplő iszonytató sorsa tárul fel, vagy például az író születésének körülményeit köznapiasan ismertető leírást megszakítja hirtelen egy lengyel zsidó falu kiirtása számadatokkal, az öldöklés módjainak részletezésével. Az író pontosan bemért ütéssel sújt le. Azt közli ezen a tüntetően tárgyyszerű módon, hogy a bestiális borzalmak nem egy másik világban történtek és történnek, egy másik emberi fajjal, ahogy eltompultan vagy önvédelmi reflexből hinni szeretnénk, hanem egyidejűen boldog vagy unalmas perceinkkel, és épp oly mindennapian, mint bármi más az életünkben. Velünk történnek és általunk, erre születünk, amikor születünk.

Elbíbelődvén ételek készítési módjával, építészeti- vagy bútordívatok fejtegetésével, női cipőkkel, kislíú-barátságok érzelmi változásaival, apja természettudományos magyarázatainak felidézésével, a nagy család bonyolult kapcsolati hálójával, ismert emberek emlékirataival, vagy akár a terrariuma hullóinek tulajdonságaival, Nádas Péter felsorolhatatlan bőségben árasztja a lapokra az ismereteket. A mozaikos-fonadékos szerkezet lehetővé teszi számára, hogy valamennyit jelentősnek tüntesse fel, pontosabban egykori valós jelentősége szerint tárgyaljon minden „világló” részletet. Olykor túlírtanak, tetszelgőnek találhat az olvasó egy-egy szörszálhasogató leírást, kimódoltnak egy-egy esszébetétet, ám kevés kivétellel ezek is jó olvasmányok, csak éppen e pontokon kihagy az izzó feszültség, amely átjárja és egyben tartja a két kötetnyi szöveget.

Joggal gondolnánk, hogy a rengeteg szereplő azonosítását megnehezítheti a folytonos mozgás az időpontok és helyszínek között, ám ellenkezőjét tapasztaljuk: a népes család és a környezet tagjaihoz több időből származó esemény vagy megnyilatkozás tapad, gyakran egyszerre kirajzolódik életpályájuk, nem egy esetleges, könnyen feledhető epizód szereplőjeként sodródnak tova. Persze így is sort kell keríteni bizonyos momentumok megismétlésére, emlékeztető utalásokra, amelyeket az elbeszélő jó érzékkel helyez el, szinte nem is az olvasó kedvéért, hanem hogy a soron lévő részlet hiánytalanul megvilágosodjék.

A természetes közlés és a bensőséges meditáció benyomásához hozzá tartozik, hogy minden szereplő a valódi nevét viseli, nincs áttétel, s így számos pontján e mű történelmi dokumentumnak is tekintendő, hiszen mind az író családjában, mind a család kapcsolatrendszerében meglepő gyakorisággal fordulnak elő a magyar és európai történelem ismert személyiségei. Ez nem a legfontosabb komponense a könyv jelentőségének, ám bár hozzájárul olvasói érdekeltségünk fennmaradásához, s ez egy burján-

zó, megszakítatlan szövegtenger esetében nem árt. A szereplők nyílt megnevezésével, a hiteles földrajzi és utcanevekkel az író a megingathatatlan szándékát nyilvánítja ki, hogy amennyire csak lehetséges, pontos legyen, az emlékek felidézésében is, és értelmezésükben, megítélésükben is. S ennek az igazmondásnak az izgalma átragad az olvasóra, aki tanúvá avatódik egy kényes és fájdalmas vizsgálati procedúra folyamatában.

Nádas Péter egész írói pályáján jobbra abból az életanyagból merítette műveit, amelyet e két új kötetben előtár. Emlékekből építkezés, intenzív családi, baráti, szerelmi viszonyok, konfliktusok, filozófiai-etikai-politikai aspektus az élet megéléséhez; sőt, egyes figurák akár az *Emlékiratok könyvéből*, akár a *Párhuzamos történetekből* is ismerősek lehetnek. Csakhogy azok – regények. Fikcióval elegyített az élményanyag. Itt, a *Világító részletekben* pedig az író személyes és állandó jelenléte határoz meg minden olvasatot.

Nagyon bátor vállalkozás.

x

Egészen kicsi gyermekként élte meg a német megszállást, a nyilas terrort, az ostromot. Az előhívott emlékképeket kell beillesztenie a felnőttek által az évek során elbeszélт helyzetekbe, tehát voltaképpen nem szorosan vett emlékezésről, hanem a felnőtt családtagok emlékei alapján elvégzett rekonstrukcióról van szó. Karon ülő korában bombatalálat érte a házat, amelyben laktak, anyjával együtt zuhant a mélybe a leszakadó lépcsőházban, a megnyíló fal erős látványemlék maradt benne. A család nem hiszi, hogy bármire emlékezhet, és írás közben tépelődve, kínos aprólékossággal egyezteteti az időpontokat, a valószínű helyszíneket, hogy hitelt szerezzen az emlékképnek. Az apró emlékvillanások biztosítják, hogy bár a gyermek nem tudhatta mindazt, amit a család átélt a vészterhes időkben, nem az ő szemén keresztül láttatja az író a világot, a jelenlétét mégis érzékelnünk kell mindvégig, s emiatt úgy rögzül bennünk e néhány év története, mint az ő életének története. A rokonok csillagos házba kerülésének, tulajdonaik elvesztésének drámai epizódjai egyfelől, apja és anyja illegális tevékenységének eseménysora másfelől. Az apa társaival hamis papírokat gyárt egy családtagjuk pinceműhelyének elfalazott részében, hónapokig bezárva, életveszélyben, hiszen mindnyájan ottvesznének, ha az őket ellátó személy lebukna vagy megölné egy aknarepsz. Irtózatos fegyelmet követel meg ez a tevékenység mindenkitől, az anyától is, aki maga is hamis papírokkal bujkálva közvetíti az előállított igazolványokat

sógornője, Magda segítségével. A kommunista ellenállás tagjai mindnyájan, szigorú konspirációs szabályokkal megkötözve. Azzal, hogy embereket mentenek, megsértik ezeket a szabályokat, és később, a háború utáni igazoltató eljárásoknál erről hallgatniuk kell, mert a pártfegyelem megsértése büntetendő, akkor is, ha életüket mentett meg a szabálysértés által az elkövető. S ez nem abszurd írói ötlet, ez volt a valóság, ez készítette hazudozásra Magdát, az író nagynénjét az emlékiratában. Nádas László, az apa skorbutot kap a pincelétben. A bezártságuk mértékére jellemző, hogy egy hordóban glicerint tartanak, arra az esetre, ha valamelyikük meghalna, hiszen a holttestet nem hozhatná ki a falon át. Abszurditás ez is, a gyakorlatiasság abszurdja. De a legabszurdabb, hogy ez az erős lelkű ember, aki mindezt a kint kibírta, s korábban kibírta, hogy mint lefogott kommunistának, csontjait törték a pri-békek a Hadik laktanyában, a pártja uralmának tíz-egynéhány éve alatt úgy felőrölődik, hogy öngyilkosságot követ el. Eredetileg a fiait is „vinni” akarta magával. „Állt az alvó öcsém felett a pisztolyával, és nem volt képes lelőni. Ezt írta aztán a záradékban. Ha velem kezdi, talán sikerül neki.” A mű elején, a 13. oldalon áll ez a pár mondat, megalkotva egy olyan gravitációs teret, amelyben valóban minden részletnek súlya van.

Az ostromot követő hónapok már a gyermeki tudatban is több nyomot hagytak. Hang- és szagmemóriákat. Hullabűz a romok alól. Mindenki állandóan jövés-menésben van, s ott végzi el a dolgát, ahol tudja, tehát mindent átjár az emberi ürülék és vizelet szaga. Fagyott holttesteket húznak szánon a gyűjtőhelyre. Mancsi híd, végtelen gyaloglások át a hídon, a három-négy éves kisfiú a deszkák közt lelát a folyóra, amelyen jégtáblák úsznak, s ő látni véli a hullákat is, amelyek a hídrobbantáskor kerültek a Dunába. Esténként sikolyok: vetkőztetők és rablógyilkosok támadásának áldozatai sikoltanak. Emlék egy tömegjelenetről, amikor valakit meg akartak lincselni a felrobbantott híd lábánál, s a gyermek borzadva nézi anyját, aki magán kívül ordítva fékezi a tömeget, de ő maga is idegenné, félelmetes fúriává válik kisfia szemében.

Az, hogy átélte az ostromot, „az ostrom száz két napjának folyamatos humán katasztrófáját” (I./450.) nyomot hagyott egész valójában, ahogy alighanem minden sorstársáén is. A pusztulás képei és tapasztalatai ostrom utániak, de egybeolvadnak az előző hónapok fojtott rettenetével. Az emlékek érzékszerveik inkább, csakhogy a gyermek érteni is akarja a dolgokat, lázasan hallgatózik a felnőttek beszélgetéseinél, mindent megfigyel. A szavak jelentése kezdetektől zavarba hozza, különösen az összetett szavaké. „Vérhasam van” – nem tudja elképzelni. „Beköpi” – a lefogott elvtárs va-

jon mit köp be és hogyan, elvégre a légy köpi be a húst. „Kitartott nő” – őt magát egy cselédjük hisztérikus rohamában az emeleti gangról tartotta ki a mélység fölé, bizonyára a szomszédnővel is ezt tette valaki, de miért?

A gyermekek szaglása érzékenyebb még, mint a felnőtteké. Nagyon hiteles, hogy az író emlékezetében a kilométerek hosszán át való gyalogmenetek fáradtságán kívül a szagok maradtak meg legerősebben, bűzök és parfümözött nők kellemes illata. Hiteles a szavak suta logika szerint való értelmezése is, különösen Nádas László fiától, hiszen az ő precíz magyarázatai a világ természettudományos jelenségeiről óhatatlanul beleszuggerták a gyerekbe, hogy mindennek oka van, és minden megismerhető. Később, de még gyermekként, tíz évesen jött rá, hogy apja hite az objektív világ abszolút rendjében összefügg kommunista voltával. „...ha ő kommunista, akkor én is kommunista vagyok, vagy annak kell lennem (...) Holott akkor már nem egy alapos érvm akadt a kommunistaságuk ellen. Ügyeltem, ne az legyen az egyetlen mintám, amit ők csinálnak. (...) De ettől kezdve, mintegy három éven át, valósággal rogyadoztam a fiúi kötelezettség súlya alatt. Hogy ilyen meg olyan a kommunista ember, mérlegeltem, s akkor én miként tegyem, hogy én ilyen kommunista ember legyek.” (I./27.) Az apa szellemi hatása mellett az anya viharos természete jelent ropant kihívást a gyermek számára. „Nihilizmusra hajló anyám – jellemzi őt az író. – (...) Megannyi relativizáció, szóvirág, túlzás, játék a szavakkal, játék a hangsúlyokkal (...) Nehezteltem rá ezért.”(I./25.)

Az anya, Tauber Klára vérmérséklete erős kontraszt az apai ág, a Nádas testvérek súlyos gátlásokat leplező kimért, fegyelmezett, racionális modorához. „Családunkban minden bizannyal azért jár élvezettel teli nevetés a szőrszálhasogató diskurzusokhoz, még a dühöngésekhez is, mert a családi tudatban a cáfolat, a kritika, a gúny, az élc és a kétely éppúgy a megismerés természetes alkatrészeként fungál, mint a hipotézis, az állítás, a bizonyítás, a dokumentáció és az érvelés.” (I./77.) Ez a rátarti intellektuális, a megismerés kultuszát megvalósító légkör kezelhetővé teszi, hogy a családtagok egy része illegális kommunista, majd a negyvenes, ötvenes években a diktatúra intézményeinél – akár az ÁVH-nál is – vezető tisztségeket tölt be, más része pedig a módos majd kifosztott polgári kaszthoz tartozik, konzervatív liberális hagyománnyal. A Nádas-testvérek apja, Nádas Adolf Arnold brutális ember és tehetségtelen birtokos volt, gömörsemi birtokát végül felesége mentette meg, ott nevelődtek jórészt a testvérek is. Az apjuk kegyetlen veréseinek következtében sem sírni, sem nevetni nem tudtak rendesen,

visszanyelt, torokhangú a nevetésük, és szűkülő, vinnyogó hangon sírnak. Ezzel szemben Tauber Klára szertelen, vidám természete legendás, még haldoklását is végignevetgéli. A Tauber-család távol áll a Mezeiek-Nádasok társadalmi státuszától: Tauber nagypapa aranyműves segéd, és kispolgári életkeretet tud csak biztosítani feleségének, Nussbaum Ceciliának és lányainak. No, ez a nagymama az igazi kakukktójás ebben a felvilágosodott környezetben: ő faluról származik, ortodox zsidó közösségből, megveti a szokásokat elhagyó zsidókat, ahogy a „gój” szomszédait is. Hatalmas érzelmi megnyilvánulásai vannak: „Alakításaival tetemes fájdalmat okozott önmagának. A két szememmel láthattam, mit jelent egy ember életében a ritualizált fájdalom. Mindazt, amin ötezer év sem segíthetett, mindazt, amire az idők végezetéig nem lesz gyógyír. Amire nincs bocsánat. Örökös emlékeztetés volt valami olyasmire, amire már nem emlékezünk. Egy olyan univerzalizált fájdalom volt, amivel kis eseti fájdalmait sikerült mértéktelenül megnövelnie...” (I./439.) Mindazonáltal itt a városban a rituális szabályokat azért már ilyen-olyan okból ő is áthágtá, szinte öntudatlanul. Ha a fiú számára érzelmi kihívást jelentett az édesanyja viharos temperamentuma, sokszorosan azt a nagyanya túlcorduló lényé. Ha minden kötődése ellenére idegenkedett az apja szagától, „férfiszagától”, sokszorosan irtózott nagyanya testiségétől, a zsíros, bűdös hajkefétől, amivel a göndörödő haját akarja kisimítani, ne legyen túl szép, nehogy úgy végezze, mint az egyik unokatestvérük. Állandóan piszkálja nagyanyját, provokálja, háború dúl közöttük, pedig ő tölti be a kedvenc unoka státuszát. Mégis beivódott ez a nagymama Nádas Péterbe, érezhető élvezettel idézi fel lényét, szavait. A jiddis és pesti nyelv egyvelegét. (Azeszpónem, nesüge, nimand, sparhelt, szekánt, buksza, gezeresz, szaszerol, hohmecol, smúzol, lébecol, lamentál, svihák, überol, sóher stb.) „Ott álltam négyévesen vagy ötévesen, (...) a magam kis emocionális rendszerére akartam ráépíteni a magam rasszista gyalázatát. Nem tudomásul venni, hogy ő is én vagyok. Nem tudomásul venni, hogy az ember egyszerre sokféle hagyomány konvenciójából van összerakva.” (I./374.)

Az apai ágon a dédapja, Mezei Mór és az ő testvére, Mezei Ernő rendkívül jelentős politikai szerepet tölthettek be a tizenkilencedik-huszedik századforduló táján. Mezei Mór Eötvös báróval együtt kidolgozta a zsidók emancipációjáról szóló törvényt. (I./341) Tisza Kálmánnal, Jókai Mórral tarokkozott a szabadelvű klubban. 80. születésnapján küldöttségek ünnepelték, Tisza István a munkásságát méltató levélben gratulált neki. (I./557.)

Felsőházi tagsággal kínálták meg – nem fogadta el, visszásnak érezte volna. Testvére, Mezei Ernő Kossuth ajánlásával lett a Függetlenségi Párt képviselője, később is levelezett Kossuthal. A vele való kapcsolat Sátoraljaújhelyen alapozódott meg, amikor Kossuth Lajos kosztosdiák volt apjuknál, az író ükapjánál, a kocsmárosnál. Mezei Ernő Herzl Tivadarral is levelezésben állt, és nevezetes interpellációját, amelyben felrótta a kormánynak a tiszzaeszlári per kapcsán felkorbácsolt indulatok fékezésében elkövetett mulasztását, teljes terjedelmében közli az író. A beszédet fegyelmezett tárgyilagosság, mértéktartás jellemzi, egy kortárs emlékezése szerint „Gyönyörű beszéd volt”, mégis „A szabadelvű párt fagyosan viselte, a szélsőbalon pedig csak az antiszemiták voltak hangosak.” S Nádas hozzát teszi: „Mezei beszédhelyzetében a magaméra ismerek. A köztes pozíció családi kísértete lép elő belőle. (...) Tisza miniszterelnök, akinek egyébként az volt a sommás véleménye, hogy zsidókérdés nem létezik, ilyen fogalmat ő nem ismer, annyira csökönyösen ragaszkodott a liberális alapideákhoz, az egyenlőség ideájához, a judícium ideájához, a hatalmak szétválasztásának elvéhez, ezeket olyannyira univerzálíáknak tekintette, hogy a cselekvéssel némiképp tényleg megkésített.” (I./122.)

Ilyen hagyományra támaszkodva a család szabadelvű konzervatív nézeteket valló tagjai nem sokat foglalkoztak a zsidó eredettel. Az író szülei pedig kommunistaként végképpen kizárták életükből e szempontot. A fiú így tanácstalanul fogadja, ha lezsidózzák. „Nem tarthatom magam olyasmi nek, ami nem vagyok. Kicsi gyerekként nem azért nem tartottam számon származásomat, mintha eltitkolták volna, vagy gyengeelméjű lettem volna, egyszerűen nem számoltam vele.” (I./461.) A szülők egyöntetűen megvetnek mindenféle rasszizmust, nacionalizmust, de különbség van köztük a patriotizmus tekintetében. Az apa, mint minden érzelmi megnyilatkozást, idegenkedve szemléli, az anya azonban nyíltan kimondja: azért nem engedí fiát orosz tannyelvű iskolába, mert magyar gyerek magyarul tanuljon. Különös, hogy a szülők megengedik egyik kedvelt háztartási alkalmazottjuknak, Németh Rózsának, hogy megkereszteltesse és a Pozsonyi úti református gyülekezetbe hordja a fiút. A fiú a keresztútról tanulva azzal tér haza a hitoktatásról, hogy gyalazza a zsidókat, akik megfeszítették Jézust, és ekkor anyja a tükör elé állítja: tessék, itt van egy zsidó. Ez a gesztus idéződik meg vagy tíz évvel később, akkor már a fiú él vele. A svábhgyei iskolában hosszú megfélemlítés, verések, bántások után a durván zsidózó osztálytársnak odavágja: „Akkor itt van neked egy mocskos zsidó” – és üt. És ezzel véget vet az

üldöztetésnek. Ám hogy a váltások milyen beszédek tudnak lenni e kompozícióban, jól bizonyítja, hogy e ponton hirtelen Kisorosziiban találjuk magunkat, ahol a fiatal Nadas Péter férjzett asszony szerelmével, Magdával él, és a helyi református pap, lelkiatyjuk nem tud mit kezdeni ezzel a valláserkölcsnek ellentmondó helyzettel, bár szeretettel látogatja őket. Végül leleményesen és nagy boldogan megtalálja a Szentírásban azt a passzust, amelynek alapján büntetlenek nyilváníthatja a szerelmeseket. Németh Rózsi protestantizmusa nem maradt tehát folytatás nélkül, és fogas kérdés, hogy kicsodának is mondható „köztes pozíciójában” a Nadas-szülők gyereke.

A túlélők lelkifurdalásával őrzi tudatában ezrek és ezrek elpusztításának adatait. A zsidótörvények „vértelen” szörnyűségeit is. Barátja anyja Budapestre utazott, közben meghozták a rendeletet a zsidó egyének utazásának korlátozásáról, s a fiú soha többé nem találkozott anyjával. A zsidó földbirtokok elkobzása is fejbe vágja a mai olvasót: a normális civil élet légkörébe illeszkedve jól átélhető, mit jelentett a teljes kiszolgáltatottság a hatalom kényének-kedvének. Nemcsak a zsidó holokauszt nehezedik az író lelkére, ő mindenféle áldozatot gyászol. A Vernet-i tábort azért kutatja fel, mert innen szöktették meg az apját, Magda nagynénje férjét, Aranyossi Pált – a Rundschau főszerkesztőjét (amely az antifasiszta népfront legjelentősebb lapja volt) – és Rajk Lászlót is. Ám a sikeres szökés mellett ott áll az a tény is, hogy ebből a táborból indult egy halálvonat több száz nővel és gyerekekkel, akiknek csak töredéke érkezett meg a francia vasúthálózaton való vég nélküli kitérők, ácsorgások után a birkenauai táborba. „Nem tudom, mi vezet, nem tudom, hova vezet. Nem kíváncsiság. Életem végéhez közeledve immár alig maradt kíváncsiság. Érzelmileg minden bizonytalansághoz hasonló ahhoz az állapothoz, amely századokkal korábban a zarándokokat vitte ismeretlen utakra. Bűnökért vezekelni, amelyeket nem követtem el. (...) Lélekben védekezni a folyamatos és tömeges emberölés és emberkínzás regresszív antropológiai realitása ellen.” (II./55.)

Kétszázötvenezer fogoly pusztult el az utakon, köztük Radnóti Miklós és feltehetőleg az író egy nagybátyja, amikor a háború vége felé ide-oda hajtották őket gyalogmenetben a táborok között.

A budai várban székelő Gestapo a várbarlang mélyén, a jégveremben kétszázhusz letartóztatott tartott fogva, a kínzásokba belehaltak tetemeit a télikert teraszáról lökték a mélybe, az író egyik rokonát is. A hozzátartozók csak évek múlva, a háborús bűnösök ellen folyó perekből tudhatták meg, mi történt velük, de a fiú anyja elől eltitkolta az igazságot a család.

Vagy egy egészen vértelen, ám mellbevágó adat: „1944. június 16-án 120 magyar és 130 külföldi író műveit (...) hivatalos ünnepség keretében, a kormánybiztos, valamint a német kulturális attasé jelenlétében bezúzták”. 22 tehervagon rakományát, 447 627 kötetet. Köztük Mezei Mór és Mezei Ernő valamennyi könyvét.” (II./170.)

És a pusztítás nem ért véget a nácizmussal, a háborúval.

A családot közelről érinti a Rajk-per, hiszen a forгатókönyv szerint Rajkot a Vernet-i táborban szervezte be az ellenség, ahol a magyar kommunisták mind együtt voltak vele, köztük Aranyossi Pál és barátja, Münnich Ferenc, valamint az író apja, Nádas László. Joggal tartanak a letartóztatástól. Aranyossit az író vélekedése szerint Rákosi védhette meg, mert ő híres francia írók dedikált műveit juttatta el neki, amikor a szegedi Csillag börtönben raboskodott. De nem lehet véletlen, hogy Aranyossi demenciája, amely rövidesen elhatalmasodott rajta, a per idején kezdődött.

Nádas László Gerő Ernő támogatását élvezi, ő vitte át a Jóvátételi Hivatalból, ahol a 300 millió dollár értékben megszabott jóvátételi szállításokért felelt, a Közlekedésügyi Minisztériumba. Tauber Klára a Népjóléti Minisztériumban töltött be vezetői állást. A legfelső vezetést ellátó titkos telefonvonal be volt kötve a lakásukba is, a letartóztatás esélye mégis állandóan a fejük fölött lógott. Tudhatták, hogy a Rajk ellen felhozott vádak hamisak, tényszerűen tudták a perben felhozott hibás adatokból. Tudhatták, amit az író csak később tudott meg, hogy milyen borzalmas kínzásokkal veszik rá hű kommunista társaikat beismerő vallomásra az ÁVO-sok. Kojcsa Ilona nem volt hajlandó elismerni, hogy áruló, rokkantra kínozták, és ő még akkor is úgy bízott a pártban, hogy egy zsebkendőre írt levelet Rákosinak címezve, hogy felvilágosítsa a szörnyű tévedésről. Tudhatták, hogy a pribékek között a régi politikai rendőrség verőlegényei, egykori nyilas gyilkosok vannak. Tudták, hogy pártjuk pontosan ismerte a kilétüket, amikor szolgálatra alkalmazta őket. Nem lehetett könnyű mindezzel szembenézni, ők mégis kiegyeztek a tényekkel. „Valami olyasmi alól kellett volna kibújniuk, amit ők maguk teremtettek meg, hiszen terror nélkül nem működött volna az elképzelésük.” (II./422.) Az anya munkája látványosan hasznos volt, a gyermekvédelmet, a védőnői szolgálatot szervezte országszerte, Benke Valériával dolgozott együtt, a feladatok elvégzésébe vetette bele magát, és e lelkesedés közepette nem firtatta, hova tűnt Rajk Júlia és a kislánya, Lacika, akinek egyébként kölcsönadták a szép, csipkés családi vándor-pólyát, amit aztán az anya, ki tudja hogyan, vissza tudott

szerezni. Lacika pedig sok-sok évvel később bukkan fel újra Nadas Péter életében, mint a Szabadság-hegyi Óra-villában megforduló ellenzéki kör egyik alakja, ugyanis a közelebbi múltból származó emlékek is ott úszkálnak az író tudatában a távoli múlt részletei között.

A családtagok egy részétől elveszik a lakásaikat, társbérlóket költöztetnek be hozzájuk, más részének meg kiutalják a kitelepítettek villáit. Az anya plebejus indulattal dühöng az előjogokat kihasználó párttársaira és rokonaira, de ők maguk is elfogadják a volt Perczel-villát, a legfelső pártvezetők szomszédságában, a Svábhegy állandó fegyveres őrizet alatt álló részén. Igaz, soha nem lakják be a villát, nem szeretik, a kert ritka növényeit nem gondozzák. Nemcsak elfoglalt mivoltuk miatt történik így, hanem azért, mert mindkét szülőnek hirtelen meginog a pozíciója. Tauber Klára egy tanácskozáson nyíltan konfrontálódott Rákosival, Nadas László meg hivatali intrika áldozata lett, sikkasztással vádolták meg, legalábbis ez a konkrét ürügye félreállításának. Eközben az anyánál mellrákot diagnosztizálnak, s a második műtétje idején a kisebbik fiú, az író öccse is súlyosan megbetegszik, hónapokig ágyhoz köti a csontanyag pusztulása, és csak a járógép teszi újra mozgásképesé. A serdülő fiúra nehezedik a háztartás, a beteg anya ellátása, az öccse cipelgetése, felügyelete, s e mellett saját drámai helyzete a svábhegyi iskolában, amelyben a hegy lakóinak szociális rétegzettsége miatt – a volt gazdasági cselédek itt maradt részétől a betelepedett káderekig terjed a skála – napi tapasztalat az egész társadalmat felszabdaló ellenségesség. Szülei nem számíthat konfliktusai közepette, de hiszen mindig is, kora gyermekkorától magában dolgozta fel, ami érintette, ami történt vele. Szülei ugyanis teljes lényükkel egymás felé fordultak. „Iszonytató ereje volt a közösségüknek. Nem fértem közéjük. Vannak ilyen házaspárok, ezek szimbiózisban élnek.” (I./216.) Magányosan kellett megbirkóznia a szülők kommunista meggyőződésének és a pártjuk iránt való opportunizmusuknak morális összeegyeztethetlenségével is. „Bezártak az általuk ápolt látszat politikai szerkezetébe, hogy kizárjanak a saját realitásomból.” (I./526.) Szokatlan reakció e helyzetre a megértés egy serdülő fiú részéről. A fiú csak megfigyel, nem lázad. Eleinte nem fogja fel, hogy miféle bűnökben cinkosok a szülei, a kékcédulás választások „csínytevését”, amelyről kihallgatta a felnőttet, úgy pletykálta el egy családi barátinak, dr. Rendl Sándornak, hogy nem értette meg, amit az idős ügyvéd a demokrácia felszámolásáról ekkor mondott neki. Később persze szaporodnak tapasztalatai a szülei életének hazugságairól. A lázadás elmaradása mégis érthető: az anya halála, az apa testi-lelki összeomlása türelmet, belátást parancsol a fiúra. A villába költöztek a Tauber nagyszü-

lők is, Nussbaum Cecília szellemileg leépülőben, a nagypapa depressziós – a család és a háztartás egyetlen oszlopa a fiú. Nem csoda, ha ekkora súly alatt megtámadja őt a meningitisz, fél évet tölt öntudatlanságban majd afáziásan a László-kórházban, egy visszaesésnél újabb hosszú időt a Heim Pálban is. „Abban a lábadozó állapotban, amelyben én éltem azokban a hónapokban és az elkövetkező néhány évtizedben, nem vitáztam apámmal.” (II./570.) Így a pályaválasztásban is engedett az apai akaratnak, vegyésznek ment, pedig tanító akart volna lenni, vidéken.

Nem sok idő telt el már az apa öngyilkosságáig.

Lehetett volna az emlékezést ott zárni, a teljes árvaság kezdeténél. De Nádas Péter kissé visszalépve az időben 1956 megidézésével zárja le az emlékezés folyamatát. A felnőtt életre való felkészülése történetét. A világ megismerését. Mert hiszen annak ellenére, hogy olykor a jelenig, az öregezés állapotáig fut előre az időben, a könyve e megismerésről szól.

x

A szalonnaabálás módjától a Bauhaus belsőépítészeti stílusáig, a kertészeti ismeretektől Nádas László állítólagos sikkasztási ügyének irattári kutatások révén szerzett adataiig a minuciózusan pontos leírások egy hangsúlyosan gondolati térben helyezkednek el. Nem a mű elmélkedő részleteire gondolok – mert ezek csupán a történéseket, helyzeteket előadó epizódokkal azonos súlyú alkotórészek: *világló részletek* –, hanem arra az eszmei-gondolati hálózatra, amelynek ezekből kell kirajzolódnia előttünk.

Az egyik csomópontja e hálózatnak, hogy az író a saját világra jötteinek abszurditását, teljes értelmetlenségét éli át megismervén a születését övező világ tényeit, egyre több tényét az épp az időben tomboló bestiális pusztításnak: a zsidók tömegeinek megsemmisítését, és az emberi lények lemészárlását fegyverek által. Az emésztő kérdés, hogy mi értelme volt, mire való, hogy megszületett egy önmagát gyilkoló világba, valamilyen formában végigkísérte az életét. Ez a kérdés minden egyes ember esetében feltehető, legfeljebb elfojtjuk magunkban, ő azonban sajátos helyzetében, etikai szigorában nem kerülhette el, hogy folyamatosan szembenézzon vele. „Az értelmetlen kérdésekre, amelyeket ugyanakkor ma sem sikerül nem feltennem, csak akkor lehet értelmesen válaszolni, ha nincsen gondviselés. Ha ellenben egy gondviselő Isten mégis lenni találna, akkor az ember antropológiai adottságainak mibenlétére nincsen magyarázatom.” (II./210-211.)

Olyan Istenünk van – írja Nádas –, „Olyan állatias jellegű Istenünk van, aki minden időben mindenki cselekvésének ki van szolgáltatva. Ha nem így lenne, akkor a háborús felek papjai nem tudnák a saját igazságaik nevében megszentelni azokat a fegyvereket, amelyekkel a felek kölcsönösen le fogják egymást mészárolni.” (II./211.) Keserű illúziótlanság kísérti meg az író, amikor idéz egy olasz szerzőt, Primo Levit, aki egy auschwitz-i fogoly, a torzszülött és gyengeelméjű Elias „sikertörténetét” hozza fel példának. „A humanista kötöttségű torinói körből származó Levi, a kémikus azt állítja, hogy a bestialitáson és a gyengeelméjűségeken kívül minden más zsákutcának bizonyult, ezt azonban nemcsak Auschwitzra érti, nemcsak az európai múltra és az európai jelenre, hanem az emberi létezésre, arra a nagyszabású kísérletre, hogy az ember valamilyen magasabb rendű értelmet tulajdonítson a létezésének.” (II./213-214.) Már nem Levi, hanem Nádas jut arra: „Holnap sem lesz cselekvés, amit az állatias ösztönökhöz kötött Isten ne ösztönözne. Miért ne lehetne pusztítani az egyetemes szeretet, a közjó vagy az egyenlőség nevében, miért ne kellene.”(II./215.)

Az utóbbi kérdés formájú állítás már a másik gondolati csomóponthoz is tartozhat, ugyanis a *Világló részletek* a kommunista szülők tragédiájának a könyve. Nem lehet kétségünk, hogy két makulátlan erkölcsű embert látnunk, akik az életük magasabb rendű értelmét a társadalmi igazságosság, a közjó szolgálatában találták meg, és roppant áldozatokat vállaltak eszméikért, de gonosz, romlott hazugságokba keverednek, és nem tudnak kiszállni, nem tudnak olyan döntést hozni, mint Koestler vagy Gyilasz. Lehet, hogy intellektuálisan sem elég erősek hozzá, de ha belegondolunk a negyvenes-ötvenes évek Magyarországaiba, azt kell mondanunk, hogy nincsenek is abban a helyzetben, hogy szakítsanak a pártjukkal. És végig kell nézniük, hogy eszméiket fedezékül használja a terror, megbecsteleníti a jogos társadalmi igényeket kifejező célokat.

Nem először történt így a történelemben, és nem is utoljára. Mindig voltak szentnek, elhivatottnak, messianisztikusnak nevezhető idealisták, akik nagy bátorsággal, önfeláldozóan jobbítani akarták a világot, üdvös célokat neveztek meg, aztán úgy fordult a világ kereke, hogy e célok gyakorlati programokká váltak egy uralkodó, egy komité, egy állam kezében, a hatalomgyakorlás eszközei lettek, és összegyúródtak a terrortal, a gátlástalan vagyonszerzéssel, az emberek megtevesztésével, megkínzásával és legyilkolásával. Sokféle formában ismétlődik ez, minden idealista ember érintett a Nádaszülők drámájában. Ma is ismerős tapasztalat, hogy perccemberkéik vagy cé-

géres gazfickók felélik a kor legbecsületesebb embereinek az erkölcsi tőkéjét. S az is, hogy a csalódott hívek jórészt falazni kénytelenek a gyalázatnak.

Nádas Péter erkölcsi szigora és szinte fanatikus illúziótlansága e háttér előtt válik indokolttá, de bármily érthető is a racionális érvekből felépített víziója a bestialitás és a gyengeelméjűség győzelméről az emberiség antropológiai meghatározottságában, bármennyire igaz, hogy a jóság fogalmával nehéz mit kezdeni a jóság mibenlétének viszonylagossága miatt, az olvasója vonakodik átadni magát e totálisan elutasító világérzésnek. Nem is tehetné, ahogy az író sem tehetette, mert rokonai, környezete, a világ részleteinek leírásakor feltámadt benne az élvezet, a tetszés, a szeretet.

Erkölcsi szigorára s némiképpen annak túlhajtására jellemző az a részlet, amelyben a történelmi allegóriákról, mint alkotói tévutakról elmélkedik. Tizennyolc évesen ő is regényt akart írni a katarokról, más néven albigensekről, vagyis a „tisztákról”: „szüleim erkölcsi és fizikai pusztulása lebegett a szemem előtt” (II./114.). De visszatartotta, hogy „Hasonlított és hasonló nem egyezett volna. Mindenkiel ez történt, aki mégis belevágott (...) Németh Lászlóval, Illyés Gyulával, Örkény Istvánnal, Sántha Ferencsel, Sütő Andrással, mindazokkal, akik történelmi analógiákra hagyatkozva, mintegy allegóriákban igyekeztek úrrá lenni a cenzúrán és az öncenzúrán, s főleg a saját kommunista vagy szocialista utópiájukat illető téveszméiken (...), megnemesítették az elnyomásnak azt az újkori formációját, amitől szenvedtek, ami ellen a műveltségük és a hagyományos szabadság- eszméik nevében tiltakoztak, vagy ha nem is merészeltek tiltakozni, disznó módján kollaboráltak, elfeküdtek, élvezettel fetrengtek a sáros pocsolyában, fogadásokra jártak, kis privilégiumok fejében fontoskodtak, gatszüláltak, kitüntetésekét vették át, de azt szerették volna, hogy legalább művük allegóriája tiltakozzon helyettük.” (II./115.) Az az író, aki a náciizmus elleni ellenállás kérdésében leírta: „Az önfeláldozás azonban nem számonkérhető” (I./268.), egy másik diktatúra éveihez érve mély megvetéssel nyilatkozik idősebb kollégái kényszer-szülte életstratégiájáról, feltételezvé, hogy élvezettel fetrengtek morális fertőjükben. Az író, aki szülei utópiához kötődő téveszméit fájdalmas szánalommal szemléli, ezen írók küszködését korábbi eszméik teljes érvényvesztése ellen, lám, sommásan elítéli. Ha az olvasó megfontolandónak, sőt, találónak tartja a politikai-történelmi allegóriák áligazságairól mondottakat, és tiszteli is Nádas Péter konzekvens magatartását a Kádár-rendszer ideje alatt, nem szűnik méltányolni azokat a szellemi ébresztést végző jelzéseket sem, amelyeket az

említett művektől – alkotóik vitatható, netán elítélendő gesztusaitól függetlenül – annak idején megkapott.

A gondolati hálózat zárópontja az 1956-os forradalom mibenlétének, a történelemben elfoglalt helyének, valós természetének és a nyugati támogatás elmaradásának illúziótlan értékelése. Nádas Péter illúziótlansága nem a szenttelen kívülállóság. „Nekem ugyan a pályámat, sorsomat szabta ki ez a két hét a maga formátumával és fátumával, mégis őszintén megértem a sokoldalú értetlenséget, a tanácsstalanságot és tartózkodást. Nem a közöny műve volt, nem a történelmi emlékezet kínos kihagyása, hanem inkább egy olyan jelleget jőzan óvatosság műve, amivel érzelmileg a nem egészen helyénvaló és erkölcsileg kissé kétes dolgok felé fordulunk. A magyar forradalom nem csak külföldön él bizonytalanul a köztudatban, a magyar közvélekedésben legalább annyira.” (II./588.) Ennek a bizonytalanságnak az okát Nádas Péter abban látja, hogy kommunista körökben indult meg a szellemi forrongás. Viszont a tömegmozgalom, „amely Budapest utcáin azon a kedden aztán be is mutatkozott, magába szippantotta, majdhogynem nyomtalanul tüntette el a megújulásra nem képes, ezt azonban belátni nem tudó kommunista értelmiségi rétegmozgalmat.” E kétféle mozgalom nem bizonyult kompatibilisnek – állapítja meg. „A magyar forradalom egyszerre aratott győzelmet és szenvedett vereséget, s az ilyen kétértelműséget nem szívesen veszi be az elme.” (II./592.) Külpolitikai jelentőségét az adja, hogy a hidegháborús fenyegetettség közepette a nagyhatalmaknak szembe kellett nézniük az atomháború tényleges veszélyével, és Eisenhower elnöknek meg kellett üzennie Hruscsovnak, hogy nem kívánja megsérteni a szovjet birodalmi érdeket. „...a magyar forradalom az utolsó európai forradalom. A forradalmak több évszázadra nyúló korszakának romantikus és idealista történetében kínos és véres lecsengés. (...) Szabott keretek között gondolkodik azóta a gondolkodás. Isten nincs, illetve szabad választás kérdése, hogy van-e. Utópia nincs, hiszen láttuk, hová vezet a társadalmi utópia. Kizárólag jelen idő van...” (II./594.)

Nádas a nyugati államok viszonyulásának módjára magyarázatot talál abban is, hogy a magyar forradalom csupán antisztálinista, s nem antiszocialista megmozdulás volt. „Legalább első lépésben a forradalom a köztulajdonra és a munkás öngazgatásra építette volna berendezkedését.” (II./596.) Márpedig kapitalizmus és szocializmus dichotómiája a szovjet imperializmus elutasításától függetlenül érvényben maradt.

„Azóta nemcsak az önkényuralmat gyűlölöm, de a republika és a demokrácia gyengeségei, olcsó színjátékai és önvészélyes elfogultságai láttán

sem tudom a fejemet elfordítani” – így zárja be a hetvenöt éves író történelmi tablóját, erkölcsi analízisét, könyörtelen igazmondását, s ha tán az olvasó nem osztozik is minden egyes véleményében – történetesen az utóbbi, a két kötetet lezáró ítélettel azonban bőven egyetért –, a becsületes és bátor gondolkodónak vitázva is tisztelettel és jó szívvel adózik, és ráébred, hogy ama ritka dolog történt meg vele, amiben csak a legjelentősebb írói alkotások részesítették: több lett azáltal, ami súlyt ez a mű rárakott.

II.

Vári Fábián László szülőfaluja, Újlak Kárpátalján, a Tisza felső folyásánál van, messze a hatalmi centrumoktól, világvégi elhagyottságban, mégis végzetes nyomokat hagyott rajta a regnáló hatalom, a szovjet birodalmi erőszak. Az író gyermekkorát feldolgozó életrajzi regény, a *Vásártér* történéseinek idejében a környezet, a civilizációs szint, az életforma megmaradt ugyan falusinak, ám a fiatalabb lakosok gyári munkások lettek, fizetésből élnek. Az író szüleinek is a helyi cipőgyár ad munkát. Több műszakban dolgoznak, s ez a körülmény átrendezi a családi munkamegosztást is: Vári Fábián Lászlót is jobbára nagyszülei nevelték. Vári Fábián László 1951-ben született, a falut súlyosan érintő háborús idők, a lakosság elhurcolása, Szolyva, a tömeggyilkos gyűjtőtábor rettenete már csak a felnőttek beszélgetéseiben ködlik fel, ő maga nem tanúja semmilyen nagy történelmi eseménynek, a félelem légköre azonban beszívárog idegsejtjeibe, ez különbözteti meg az így felnövő generációkat boldogabb korok gyermekeitől. A körülményekhez mérten Vári Fábián László elkényeztetett gyerek, gondoskodó nagyszülők házában, udvarában cseperedik, és az utcán, a Vásártér kacsasztatóinál, a kertek alján a szabadjára engedett gyerekcsapatban. Nem észleli, hogy a falu szegény, és hogy a családjuk élete is szegényes, ez a benyomás csak az olvasóban alakul ki a háttáj, a tárgyak, az ételek, a szokások leírása alapján, látva, hogy a varrónő nagyanya álló nap a gép fölé görnyed, s reszket, nehogy adócsalásért elkapja a finánc, látva, hogy a nagyapa által gondozott tehénke beesik az udvaron ásott meszesgödörbe, emiatt végezni kell vele, s a nagyapa szinte beleroppan a csapásba. Egy faluban, egy portán ilyenek a nagy események. Látványos a különbség a Nádas Péter megidézte fővárosi, értelmiségi élettér politikai-közéleti feszültségekkel átszőtt, a nagyvilágba is átnyúló terepe, és Vári Fábián László falujának alig mozduló, végtelenül egyszerű létmódja között. Ráadásul majd' tíz évvel későbbi korszakban gyerekeskedik Vári Fábián, mint

Nádas. Nincs közvetlen emléke a háborúról, és '56 is csak a felnőttek izgatótsága által szűrődik be életébe. Épp ezért meghökkentőek az azonosságok abban, ahogy a két kisfiú reagál a világra. Mint afféle okos gyerekek, szüntelenül hallgatóznak, és szó szerint értelmeznek mindent, emiatt persze törhetik a fejüket, miért van minden másképpen, mint gondolják. Például az igazságot habozás nélkül kimondják, mert úgy tudják, az a helyes, aztán nem értik a felnőttek bosszankodását az okozott kalamajka miatt. Hajlíthatatlan igazságérzetük folytán a legnagyobb megpróbáltatás a számukra az alaptalan rágalom, amelyben, ha meggondoljuk, a gyerekeknek bőven van részük, mert a felnőttek gyanakvóak, rosszhiszeműek velük szemben, könnyen elhiszik, hogy gyümölcsöt loptak, vagy, mint Nádas esetében, bűnös érdeklődést mutattak unokahúguk bugyija iránt. Mindketten rajonganak szüleikért, de ugyanakkor éles kritikával nézik őket, és szívenkeziknek egyes tulajdonságaik miatt. Mindkét fiú viszonya az anyjához szenvedélyesen és súlyosan ellentmondásos, mégis rájuk hárul, hogy ápolói, támaszai legyenek a haldoklónak. Mindkét fiú undorodik a felnőttek bizalmaskodásától, szaguktól, nyáluktól. Kortársaik erotikus játékaival épp úgy nem tudnak mit kezdeni, mint a felnőttek, pláne a szüleik szexualitásának jeleivel. Jók akarnak lenni, hogy ne okozzanak gondot, mégis sok baj van velük önállóságra ösztönző természetük miatt. – Joggal feltételezzük tehát, hogy Nádas és Vári Fábián gyermekkori énjük rekonstrukciója során rendkívüli érzékenységgükkel és őszinteségükkel a gyermeki lét alaptermészetét hozták felszínre, legalábbis olyan korok gyermekeinek öntudatlan vagy titkolt érzésvilágát, amely korokban magányosan nőnek fel még a jó családokban is, mert e családok a túléléssel vannak elfoglalva.

Vári Fábián László is az emlékidézés lehető legnagyobb pontosságára törekedett, egykori érzelmei felkutatására. Az emlékek – szokásuk szerint – egymást hívták elő. Olyan részletek is kitisztultak előtte a felidézés folyamán, amelyeket annak idején nem észlelt, nem tudatosított, most viszont felnőtt énje számára láthatóak és értelmezhetőek lettek. A szem tehát mindvégig az író szeme, nem az egykor volt gyermeké, s e szem egy belül pergő filmre szegeződik: a gyermeki lénye egykori cselekedeteire, és az akkor érzékelt, megtapasztalt jelenségekre. Ebből az elbeszélői pozícióból csak néhány közbeiktatott rövid fejezetben mozdul ki az író, kommentárjait, a későbbi időszakok történéseit ezekben közli direkt vallomás formájában. Eleinte mesterkéltnek találhatja az olvasó az alapszövegtől elváló betéteket, de a befejezéshez közeledve igazolva látja e megoldást, mert az idő máig történő kitágításával lehetőség nyílt

az író számára, hogy teljességében mutassa meg azt a titokzatos, összegubancolódtott köteléket, amely őt s feltehetőleg valamennyiünket a családjához, a szüleinkhez fűz, s amelyről a regénye szól voltaképpen. A gyermekkor virtuális „filmje” csupán a környezet szemléletes, gazdag megjelenítéséhez nyújtott keretet, persze, ez sem kevés, de az érzelmek drámai kiteljesedése csak a jelenbeli vallomás-betétekben történhetett meg.

x

A szemléletes, láttató, anyagszerű leírások hol az író lírikus-voltát juttatják eszünkbe, hol pedig néprajzosságát. A gyermekkori időtlen szemlélődések jó ízét érezzük a regény kezdetén, midőn a fából készült ajtóablából kiesett ördögszegen át beszökő fénynyalámban a kisgyermekkel együtt tanulmányozzuk a táncoló porszemeket. „Olyan, akár egy fényrúd, de ma inkább azt mondanám, mint a láthatóvá lett röntgensugár. Okom van ezt állítani, mert a fénypászma belsejében mozgalmas és bizonyára örömteli élet zajlik: milliónyi porszem, sok-sok apró pihe táncol az istenadta rivaldafényben. És nincs két egyforma porszem, nincs két egyforma pálya. Maga a káosz ez, állapíthatnám meg majd kissé érettebb elmével, de most, ártatlannak mondott gyermekként ülök, és bámulom a tetten ért mikrokozmoszt...” (15.) – itt a lírikus prózáját olvassuk, aki jellel lényegíti át a triviális valóság elemeit. A néprajzos pedig a korfestő adatot ismeri fel a valóság elemeiben: például abban, hogy a nagymama a varróműhelyében kabátok kifordítását is vállalja. Ki emlékszik ma, a turkálók és kínai ruhaboltok korában már arra, hogy errefelé a kikopott gallérú, mandzsettájú, de jó anyagból készült ingeken az ügyes asszonyok megfordították a nyakrészt? Télikabátokat, zakókat is kifordítottak a varrónők, hogy a kopott, kifényesedett szövetet belülré rejtsek. Szegénység és áruhiány derül ki ebből az apró momentumból. A nagymama még a cigány asszony kizsírósodott kabátjával is veszkődik, hiszen fizet érte. Sajátos szalonélet zajlik az apró ház konyhájában, be nem áll az ott kuporgó asszonyok szája – a kisfiú legnagyobb gyönyörűségére. Pletykálnak, de közben balladás sorsok is kiderülnek, mint a nagymama húgáé. A szegény lányka megesett a helyi orvostól, akihez takarítani járt, s miután az ridegen kidobta bajával, gondosan elvégezte munkáját, majd a maradék szublimátot megitta, s három napig haldoklott ezután. A későbbi néprajz-kutató e körben értesülhetett először furcsa babonákról, például hogy a füttyüléstől belefűl a kiscsibe a tojásba. De

lehetett anekdotát is felcsippenteni, ezt már a nagyapától: a nagypaládi gazda négy hízott ökrét adta el a vásárban, hogy kistafírungozza a lányát, de a pulyákra gondolva vett léggömböket is, amelyeket a bugyellárisához kötözött, azt meg az övébe dugta. Ám áldomásívás közben kiszabadult a bugyelláris, és a léggömbök szépen elszállingóztak a pénzzel együtt az égből. A gyermekjátékok vagy a kukoricaszárból készített fáklyák, amelyekkel a gyerekek halottak napján sétafikálnak a temetőben, ugyancsak ezt a néprajzi ismeretanyagot szaporítják, valójában minden leírás, azok is, amelyek egyszerűen csak Újlak mindennapi életének momentumairól szólnak.

Nemcsak a finánctól félhetnek az újlakiak, tarthatnak a betelepített orosz tisztektől, kivált, ha lerészegednek, s leginkább a házkutatástól, melynek során előkerülhetnek a gyárból lopott bőrök, amiért több évre börtönbe jut a szerencsétlen rajtakapott tettes. A gyárból ugyanis mindenki lop, a fiú szülei is ijedten megsemmisítik a zsákmányt, amikor egy falubelijük lebukásáról értesülnek. Valójában egymástól is félhetnek, hiszen bárki feljelentheti őket egy rossz szóért. „Kovács Zoltán tiszteletes sétabotjával rámutatott egy süldőlánynak mellén díszelgő Lenin-fejes jelvényre, s megkérdezte tőle: Ez neked több, mint Krisztus? (...) Később, amikor fejére olvasták a szovjet hatalom elleni lázítás bűnét, csak hüledezett, mert biztos volt benne, hogy ezt bizonyítani is képtelenség. Hanem a tanúként behívott lányka, amikor a vádló megkérdezte, hogy mit is mondott a pap a komszomolista jelvényre, ezt vallotta: Vedd le és taposd a sárba! (...) A papot kétfelől megragadták, és úgy elvezették, hogy többet se láttuk – fejezte be a történetet apám.” (121-122.) S minthogy az apa csontra soványodva került haza a szolyvai táborból, érthető, hogy aggályosan ügyel a viselkedésére, a szavaira, még felesége rossz szemmel nézett barátkozását is csak csínján meri kifogásolni, mert a szabados viselkedésével az anyának rossz példával szolgáló szomszédnő szeretője KGB tiszt.

A pap történetéről az írói kommentárokat tartalmazó betétek egyikéből értesülünk, hiszen az apa is csak később merészelt beszélni róla, a gyermeki énré összpontosító „filmben” nem merülhetnek fel ilyen témák a szereplők között. Ugyanebben a betétben egyébként a család vallási szokásairól is elmélkedik az író: számot ad a meglazuló kapcsolatról, ami a családja tagjait a hithez, az egyházi közösséghez fűzte. Vannak Istenfélők is köztük, de anyai nagyanyjáiék a vallásos máz alatt sivár szeretetlenségben élnek, megcsúfolva a hitük tanítását. Az íróhoz legközelebb e tekintetben is nagyanyja áll, aki nemigen járt templomba, de fia életéért a kertjében egy málnabokor mellé borulva imádkozott.

Vári Fábíán László nyugodt, tárgyyszerű elbeszélői hangja lehetővé teszi, hogy a tragikus árnyékok ne tegyék átokfölddé Újlakot, hiszen az állandó, szorongató veszélyérzet nem fojtotta el a faluban élők életkedvét, s az emlékek őrzik az élet természetes derűjét is. Az író kellemes otthonias-ságot vegyít a fanyar illúziótlansággal, hogy olykor-olykor mosolyoghas-sunk a bajokon is. Humornak nevezzük azt is, amikor kínjában mosolyo-dik el az ember: fekete humornak.

Szolyváról például az jut a nagymama eszébe, hogy élelmet vittek az oda hurcolt hozzátartozóknak, s egyszer velük ment egy sokszoknyás ci-gány asszony is, aki megdöbbenve fedezte fel a párját az örök között, szu-ronyos puskával a vállán. A nagymama kedvtelve idézi, amit akkor a nő mondott: „Alikám, te földig angyal, te Ukrajna sépsége, hát te ijjen megbizsható vagy?” Szomorú nyelvi humor van abban a mondatban is, hogy „39-be, amikor újra magyarok lettünk”. És a nagyapa folytatja: „Most, ugyi, már több mint tíz éve oroszok vagyunk. Vagyis mi, te meg én, meg a család és a rokonság magyarok vagyunk, de hát így kell mondani, mert most ők dirigálnak. De előtte, ezt az előbb már mondtam, hivatalosan is magyarok vótunk, azelőtt meg csehek. Mielőtt meg csehek lettünk vóna, egy rövid időig, tizenkilencbe’ románok is vótunk.” Akkor még a nagyapa is gazdálkodott, földje volt, állatai, a románok szekerestül hajtották el a lovait, s vitték, amit tudtak. Az előljárónál botütésekkel adtak választ rek-lamációjára, így inkább beletörődött a veszteségbe. Aztán mindent elveszít-tett, s beállt mozdonyfűtőnek, hogy eltartsa sok gyereket. De lám, felne-velte őket így is, nem a veszteség keserűségét örökíti unokájára, csak rend-re elmondja neki, ami volt és ahogy volt.

Végül megmosolyogtatóak a kisfiú vérfagyasztó balesetei is. Hihetetlenül sok baj éri. Persze egytől egyig tipikus esemény egy falusi gyereknél. Belelép a forró levesbe. Becsúszik a jégtábláról a tavacskába, lába beragad az iszapba, ott veszne, ha egy nagyobb fiú arra nem járna. Éppen csak pici tüzet szeretne csinálni, de felgyújtja az egész, télre való kukoricaszár-ku-pacot, még jó, hogy nagyobb kár nem lesz belőle. Hintázva fejfel nekilődül egy ott álldogáló gép vasának, vér, agyrázkódás. Mi sem természetesebb, mint hogy eltöri a lázmérőt, és veszélyes játékba fog a higannyal. Játéknak indul az is, hogy a kismacskát a tűzhelyre rakja fel, hogy mulatságos futá-sát lássa, ám szegény jószág a nyitott lyukon át beesik a tűztérbe, a gyerek szeme láttára hal kínhalált. Ez már nem tisztán baleset, ez már bűn volt. Lelkierő kellett hozzá még sok év múltán is, hogy a „tettes” számot adjon

róla. A kínos igazság kimondása a legnehezebb az önvallomások, emlékiratok szerzői számára, s Vári Fábián László az illúziótlan tárgyilagosságnak és az erkölcsi erőnek lenyűgöző példáit szolgáltatja. Nem kíméli sem szeretteit, sem önmagát. Amikor leírja nagyanyja külsejét, összehasonlítván nagyvárosból érkezett nővéréével, nemcsak az öreg test, a rossz ruházat jelenítetik meg, hanem bizony a trágyadombon, állva végzett ürítkezés következménye, a szoknyába ivódott áporodott vizeletszag is. Az átlagember álszent, nem akar tudni ilyen részletekről – pedig ki ne őrizne magában hasonlóan szégyellni való emlékeket?! Vári Fábián László önmagát sem kíméli: felidézi egy túl jól sikerült dolgozata dicstelen esetét. Moszkváról kellett írni, és ő minden bimbózó írói készségét beleadta a hozsannába. Tanítónénije hosszan jártatta rajta a szemét: „Ezt te írtad? – kérdezte arcomba hajolva. Én – válaszoltam a legtermészetesebb nyugalommal, s álltam bátran a tekintetét. Nézése ettől tétova lett, ködös, s néhány másodpercig meredten bámult a levegőbe. Aztán ismét rám emelte szemét, de ez már egy egészen másfajta nézés volt, azt hiszem, s akkor már tudtam, hogy ezentúl mindig így fog majd nézni rám.” (254.) Olyan ez a jelenet, mint egy iniciálé a diktatúra kódexéből: emblematisz sűrítmény arról a szellemi-lelki zűrzavarról, amelyben a mi nemzedékeink vörös nyakkendős gyermekkorukat töltötték. Talán mindannyian janicsár-kezdemények voltunk, s hogy kit mi mentett meg ettől a sorstól, az az ő külön regénye. Vári Fábián Lászlót bizonyára a tanítónője idegenkedő tekintete is.

Az apa erejében, mindenhatóságában minden gyerek bízik. A fiúgyerek ráadásul valamelyest azonosul is vele, és emiatt igen gyötrelmes elviselni az apa gyengeségét, megalázottságát. Az anya összefeküdt valakivel, az egész falu tud róla, a szülők szétköltöznek, a fiú az anyával marad. Az apja aztán megbékél, visszatér hozzájuk, de a fiú lelke mélyén nem tud megbocsátani anyjának. Az anyában ijesztő energiák feszülnek, az elfojtás alól olykor kitör szertelen nemisége, és ezt az író önkínzó őszinteséggel tárja föl. Nem tabut sért, nem ő sérti meg a tabukat, hanem az anyja tette ezt annak idején, amikor részegségében meztelen mellével ingerelte a fiát, s durva szavakkal illette, miután szegény gyerek dühösen ellenállt neki. Az imént használt szófordulat, hogy Vári Fábián László *feltárja* ezt az igazságot, pontosan fejezi ki, ami történt: betokosodott sebeket tárnak fel az orvosok a tisztulás érdekében – az írók dolga is ez, ha van hozzá bátorságuk.

Az apa a halálos ágyán a fiúra bízta anyját. A megöregedett, leépült asszony ápolása nem kevésbé kínos, megalázó jelenetekkel jár együtt, mint az előbb

említett volt. Olyan helyzetek, olyan kényszerű cselekvések sora vár az íróra és feleségére, amilyeneket nagyon-nagyon sokan ismernek és megélték, megélnék naponta magatehetetlenné vált öregjeik gondozása során. Mi mást tehetnének? Ez is hozzátartozik életünkhöz, amely családban zajlik, s ez természetesen terhes kötelességeket is ránk ró, csupán szeméremből, állszeméremből elhallgatjuk az igazságot. „Most jövök rá igazán, hogy az Anyura vonatkozó intelme sokkal inkább végrendelkezés volt, mint kérés. Istenem, milyen könnyű szájjal, milyen magabiztosan tettem akkor ígéretet! (...) Nem hittem volna, hogy ekkora erőpróba lesz apám utolsó kívánságának eleget tenni. Hát hol neveltek engem? Mikor mulasztottam, hogy hagyhattam ki azt az iskolát, ahol az a bizonyos parancsolat a szülők szeretete és tisztelete mellett az állhatatosságra is megtanítja a fiút? Boldog lehet az az ember, akinek mindezeket nem kell megtapasztalnia, és még boldogabb az, aki szülőanyja utolsó szavára, mozdulatára is szeretettel gondolhat vissza. Bocsáss meg nekem, Uram, én nem tudok!” (291.)

Ilyen gondolatok és rémálmok gyötrelmében viszi az író az ebédet az anyja betegágyához naponta. Viszi az utolsó ebédet, már fölöslegesen. S ekkor már csak a szomorúság és talán a megbékélés marad.

x

A múlt század második felében a gyermekek sebzett családokba születtek Budapesten is, Újpesten is. Ezért bármilyen nagy is a különbség Nádas Péter és Vári FABIÁN László vállalkozásának műfaja/műfajtalansága és terjedelme között, fel kellett figyelnem a két vallomás egybehangzására, és arra, hogy a két, egymástól távoli helyszínen ugyanaz a történelem érhető tetten. Különösen figyelemreméltó volt a két könyv egyezése az igazmondás, az illúziótlanság írói-emberi erkölcsében. Köszönöm a véletlennek, hogy egyszerre kerültek kezembe.